

Гринюк В. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правосуддя
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ДО ПИТАННЯ ПРО ОБҐРУНТОВАНІСТЬ ОБВИНУВАЧЕННЯ В ОБВИНУВАЛЬНОМУ АКТІ

Автором у статті розглядаються питання обґрунтованості обвинувачення у кримінально-процесуальних рішеннях на стадії досудового розслідування. Доводиться, що підсумкове обвинувачення, яке міститься в обвинувальному акті, має експліцитний характер, оскільки у ньому відсутня зовнішня обґрунтованість процесуального рішення

Ключові слова: доказування; обґрунтованість обвинувачення; обвинувачення; обвинувальний акт; початкове обвинувачення; підсумкове обвинувачення.

Автором в статті розглядаються окремі питання обґрунтування обвинувачення в уголовно-процесуальных решениях на стадии досудебного расследования. Доказано, что итоговое обвинение, которое содержится в обвинительном заключении, имеет эксплицитный характер, поскольку в нем отсутствует внешняя обоснованность процессуального решения.

Ключевые слова: доказывание; обоснованность обвинения; обвинение; обвинительный акт; начальное обвинение; итоговое обвинение.

Реформування та зміна ідеології кримінального провадження вимагає комплексного наукового осмислення форм закінчення досудового розслідування, оскільки на цьому етапі досудового розслідування підбиваються підсумки попередньої процесуальної діяльності щодо встановлення обставин кримінального правопорушення. На цьому етапі кримінального провадження завершується робота з всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин кримінального правопорушення і приймається відповідне кінцеве процесуальне рішення на стадії досудового розслідування. Тому допущені

помилки на заключному етапі досудового розслідування можуть призвести до неможливості подальшого судового розгляду кримінального провадження та суттєвого обмеження конституційних прав і свобод людини. У зв'язку з цим особливо важливою формою закінчення досудового розслідування є звернення прокурора до суду з обвинувальним актом, в якому міститься висунуте обвинувачення у вчиненні особою кримінального правопорушення. Обвинувальний акт, як процесуальне рішення, складається тоді, коли закінчується досудове розслідування, а забрані докази стороною обвинувачення є достатніми та обґрунто-

вують обвинувачення особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Обвинувальний акт як процесуальний документ і як форма закінчення досудового розслідування досліджувались у різних аспектах такими вченими, як Ю.П. Аленін, Н.В. Глинська, І.В. Гловюк, В. Г Гончаренко, В.С. Зеленецький, О.І. Марочкін, М.А. Погорецький, О.Г. Яновська та ін., проте, питання обґрунтованості обвинувачення спеціальним комплексним дослідженням не піддавалися.

Метою цієї статті є аналіз обґрунтованості обвинувачення в обвинувальному акті, порівняння обґрунтованості обвинувачення, яке міститься в повідомленні про підозру та обвинувальному акті, та формулювання пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства.

Однією з форм закінчення досудового розслідування є направлення прокурором до суду обвинувального акта, який є одним із підсумкових процесуальних документів стадії досудового розслідування та складається уповноваженими особами після виконання вимог, передбачених ст. 290 КПК України (надалі – КПК). Згідно Єдиного звіту про кримінальні правопорушення у державі у 2015 році 163 795 провадження було направлено до суду з обвинувальним актом, що становить 23% від загальної кількості проваджень (у 2014 році – 173 311 або 22%), 2 852 – з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності, що становить 0,4% (у 2014 році – 4 677 або 0,6%), 946 – з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру, що становить 0,14% (у 2014 році – 940 або 0,1%), 376 – клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру, що становить 0,05% (у 2014 році – 438 або 0,05%), 532 227 – кримінальні правопорушення, по яких було закрито кримінальне провадження, що становить 76% (у 2014 році – 614 456 або 77%). Таким чином, якщо раніше направлення до суду обвинувального акта було основ-

ною формою закінчення досудового розслідування, то на сьогоднішній день основною формою закінчення досудового розслідування є закриття кримінального провадження. Пояснюється зазначене тим, що внесення до ЄРДР усіх відомостей про вчинення кримінального правопорушення тягне за собою збільшення розпочатих кримінальних проваджень, значна частина з яких закривається під час закінчення досудового розслідування за підставами, які передбачені ст. 284 КПК України.

Відповідно до ч. 4 ст. 110 КПК України, обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор висуває особі обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування. Обвинувальний акт складається слідчим та затверджується прокурором, або може бути складений прокурором, якщо він не погоджується з обвинувальним актом, який був складений слідчим. Законодавець чітко не зазначає, однак, на нашу думку, обвинувальний акт відповідно до п. 13 ч. 2 ст. 36 КПК України може бути складений самостійно самим прокурором, незалежно від того чи погоджується (не погоджується) він з обвинувальним актом, який складений слідчим.

Відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 3 КПК України, під обвинуваченням слід розуміти твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в установленому процесуальному порядку. Зазначене твердження в кримінальному провадженні під час досудового розслідування міститься в цілому ряді процесуальних рішень (повідомлення про підозру, обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності тощо). Під кримінальним процесуальним рішенням, як вірно зазначає Н.В. Глинська, слід розуміти виражений у встановленій законом фор-

мі індивідуальний правозастосовний акт – документ, в якому компетентні державні органи і посадові особи у встановленому законом порядку та в межах своєї компетенції з метою вирішення завдань кримінального провадження надають відповіді на правові питання, що виникли під час провадження, і виражають владне волевиявлення про дії або бездіяльність, що впливають із встановлених на момент прийняття рішення фактичних обставин і приписів чинного законодавства» [1, с. 41].

В обвинувальному акті відображається рішення про закінчення досудового розслідування з метою направлення його до суду для вирішення питання про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення та призначення покарання та/або застосування інших заходів кримінально-правового характеру (наприклад, спеціальна конфіскація тощо). Як і будь яке процесуальне рішення, обвинувальний акт повинен відповідати вимогам законності, обґрунтованості та вмотивованості. Як вірно зазначає П. А. Лупинська, загальні риси, які є притаманними для усіх рішень у кримінальному процесі, дозволяють розглядати кожне з них як елемент єдиної системи рішень, саме тому вимога законності, обґрунтованості та справедливості повинна бути притаманною для кожного рішення у кримінальному процесі [2, с. 19]. Обґрунтованість є однією з вимог КПК України, яка ставиться перш за все до судових рішень. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 370 КПК України обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтвержені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом. На нашу думку, вимога обґрунтованості є притаманною не тільки для судових рішень, а стосується будь якого процесуального рішення у кримінальному провадженні, в тому числі обвинувального акта.

У відповідності до ч. 2 ст. 9 КПК України прокурор, керівник органу досу-

дового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно та неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. Зазначене положення в правовій доктрині розглядається як принцип (основна засада) кримінального провадження [3, с. 43], чи складова принципу законності [4, с. 44]. Саме вимога всебічності, повноти та неупередженості дослідження обставин кримінального провадження зумовлює вимогу обґрунтованості. Обґрунтованість обвинувального акта повинна означати, що у слідчого чи прокурора склалось внутрішнє переконання про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення і такий висновок обумовлений достатніми та достовірними доказами, які зібрані під час досудового розслідування.

В обвинувальному акті підсумково та остаточно формулюється обвинувачення на стадії досудового розслідування і висловлюється впевненість сторони обвинувачення у формі твердження про винуватість конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення. В описовій частині обвинувального акта зазначається формулювання обвинувачення. Відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 291 КПК України у обвинувальному акті здійснюється викладення фактичних обставин кримінального правопорушення, які слідчий і прокурор вважають встановленими, правової кваліфікації кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення.

Термін «формулювання» трактується як стисла і точна словесна форма вираження думки, поняття, судження тощо

[5, с. 907]. Тому під формулюванням обвинувачення слід розуміти стислу і точну форму вираження твердження про винуватість конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Перед формулюванням обвинувачення здійснюється викладення фактичних обставин кримінального правопорушення, іншими словами – це викладення фабули обвинувачення. Під фабулою обвинувачення слід розуміти встановлені під час досудового розслідування обставини, які інкримінуються обвинуваченому як діяння, що містить ознаки певного складу кримінального правопорушення. Встановлення обставин кримінального правопорушення не можливо здійснити без доказування, результатом доказування є встановлення фактичних обставин, які зазначаються в обвинувальному акті.

Встановивши фабулу обвинувачення (фактичні обставини), виявивши їх юридичні ознаки, слідчий (прокурор) може встановити правову кваліфікацію. Для цього проводиться аналіз та співвідношення конкретних обставин кримінального провадження з ознаками статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність.

Під час формулювання обвинувачення зазначаються такі відомості: прізвище, ім'я, по батькові обвинуваченого, час, місце, спосіб діяння, ціль, мотив, мета, форма вини, кваліфікуючі ознаки, а також інші відомості, які впливають на кваліфікацію діяння обвинуваченого.

Характерною особливістю формулювання обвинувачення в обвинувальному акті є те, що саме обвинувачення не може виходити за межі формулювання підозри у повідомленні про підозру. Таке обвинувачення не повинно істотно відрізнятися від формулювання підозри у повідомленні про підозру за фактичними та юридичними обставинами. Якщо таке має місце, у кримінальному провадженні необхідно здійснити повідомлення про нову підозру, або зміну раніше повідомленої підозри і тільки після цього включити нове формулювання обвинувачення

в обвинувальний акт. Зазначене зумовлене необхідністю надання стороні захисту можливості вчасно підготуватись до захисту підозрюваного, обвинуваченого.

Ще однією характерною особливістю обвинувального акта відповідно до ст. 291 КПК України є те, що в його описовій частині відсутній перелік доказів, та їх оцінка слідчим чи прокурором, які вказують на винуватість підозрюваного (обвинуваченого). В обвинувальному акті зазначається лише кінцевий результат. Зазначене не дозволяє вести мову про зовнішнє закріплення (в самому процесуальному документі) вимоги обґрунтованості обвинувального акта; тобто слід погодитися із тим, що має місце мотивування імпліцитного характеру [6, с. 75–76]. Зазначена обставина зумовлена необхідністю забезпечення неупередженості суду під час судового розгляду обвинувального акта. Тому обґрунтованість обвинувального акта не отримує зовнішньої форми. Єдиним виключенням є те, що в обвинувальному акті відповідно до п. 7¹ ч. 2 ст. 291 КПК України зазначаються підстави застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, які прокурор вважає встановленими. Таким чином вбачається нерівність в обґрунтуванні обвинувачення фізичної особи та юридичної особи під час застосування заходів кримінально-правового характеру.

На відміну від обвинувального акту, у якому обґрунтованість обвинувачення не отримує зовнішньої форми, у клопотанні прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності повинні бути зазначені докази, які підтверджують факт вчинення особою кримінального правопорушення. Тобто обґрунтованість первинного обвинувачення отримує зовнішню форму. Вважаємо, що такий диференційований підхід законодавця пов'язаний із тим, що при розгляді такого клопотання питання про обвинувальний ухил суду ставитися не може, зважаючи на сутність та спрямування цього кримінально-процесуального рішення.

Проте, питання виникає у контексті обґрунтованості первинного обвинувачення у повідомленні про підозру. Ст. 277 КПК України, яка визначає зміст повідомлення про підозру, знову ж не містить вимоги про мотивування цього рішення, посилання у ньому на докази. У літературі такий підхід підтримується деякими вченими [7, с. 385; 8, с. 151; 9, с. 117], хоча при цьому і є вказівки на те, що питання про зазначення доказів у повідомленні може вирішувати сам слідчий, прокурор [8, с. 151]. Спробуємо обґрунтувати правильність протилежного підходу.

Ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантує право кожного обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього. Це право у практиці Європейського суду з прав людини тлумачиться такими чином, що суть права на отримання інформації, згідно зі ст. 6 (3) (а), зводиться до того, що інформації повинно бути достатньо, щоб обвинувачений міг приступити до побудови захисту. Дане право не передбачає надання всіх доказів проти обвинуваченого в деталях – інформацію такого роду також необхідно надавати, однак на пізнішій стадії судового процесу, згідно з положеннями ст. 6 (3) (b) [10, с. 69]. Проте, це ніяк не виключає можливості та, на нашу думку, необхідності, мотивування повідомлення про підозру.

Специфіка мотивування повідомлення про підозру порівняно, наприклад, із обвинувальним актом, полягає у тому, що вона здійснюється для протилежної сторони – сторони захисту, яка, знаючи про наявні докази, буде здатна подати клопотання про ознайомлення з матеріалами у порядку ст. 221 КПК України і будувати захист, враховуючи наявні докази. Більше того, на підсумковому етапі розслідування саме сторона обвинувачення буде робити висновок

про остаточну обґрунтованість підозри, і про те, чи достатньо зібраних доказів для висунення обвинувачення. Відповідно, для сторони обвинувачення у контексті доцільності висунення підсумкового обвинувачення та оцінки можливості його відстоювання перед судом, у тому числі й потенційних ризиків для судової перспективи доведення обвинувачення, важливим є ті заперечення, які може надати сторона захисту для спростування обвинувачення. Спростування обвинувачення ґрунтується у тому числі і на запереченні належності, допустимості, достовірності та достатності доказів, але для того, щоб здійснювати таке спростування, сторона захисту повинна мати уявлення про ці докази. Безумовно, можна заперечити, що така можливість у сторони захисту є, оскільки існує механізм, передбачений ст. 221 КПК України, відповідно до якої слідчий, прокурор зобов'язані за клопотанням сторони захисту, потерпілого надати їм матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за виключенням матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. Проте, враховуючи істотні недоліки цієї норми у силу оцінності поняття «можливість зашкодити досудовому розслідуванню», на що звертають увагу ряд науковців [11, с. 241], а також практичної складності у реальному ознайомленні із матеріалами у такому порядку [12, с. 273; 13], таке заперечення не може братися до уваги.

Саме тому, враховуючи, що мотивування повідомлення про підозру звернене до сторони захисту, а оцінку йому у стадії досудового розслідування даватиме сторона обвинувачення, що виключає арбітральний характер такої оцінки, повідомлення про підозру і повинне мати мотивування зовнішнього характеру. У порівнянні з повідомленням про підозру, обвинувальний акт характери-

зується експліцитним мотивуванням, на наш погляд, тому, що він звернений не стільки до сторони захисту, скільки до незалежного арбітра – суду, який дасть безсторонню оцінку його обґрунтованості (на відміну від стадії досудового розслідування, де оцінку надає сторона, яка його сформулювала). Саме тому змістовний наголос законодавцем перенесено не на зовнішню обґрунтованість процесуального рішення у вигляді обвинувального акту, а на діяльність прокурора перед судом із його доказування – обґрунтування.

Таким чином, обґрунтованість обвинувачення в обвинувальному акті не містить в собі зовнішнього мотивування, його мотивування носить імпліцитний характер, оскільки це спрямо-

вано на забезпечення неупередженості суду під час судового розгляду обвинувального акта. Для складання обвинувального акта, а значить і формування підсумкового обвинувачення на стадії досудового розслідування, необхідна така сукупність доказів, на підставі якої слідчий чи прокурор встановлює наявність чи відсутність всіх обставин, що підлягають доказуванню відповідно до ст. 91 КПК України. З метою забезпечення у кримінальному провадженні права на захист підозрюваного, доцільно, на наш погляд, передбачити в повідомленні про підозру, на відміну від обвинувального акта, внутрішнє мотивування початкового обвинувачення та надати йому експліцитного характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень: монографія / Н. В. Глинська. – К.: Істина, 2014. – 588 с.
2. Лупинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве: теория, законодательство, практика / П. А. Лупинская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма: Инфра-М, 2010. – 240 с.
3. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України: підручник / М. М. Михеєнко, В. Т. Нора, В. П. Шибіко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за загальною редакцією професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.
5. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. – Х.: ВД «ШКОЛА», 2009. – 1008 с.
6. Марочкін О. І. Мотивування процесуальних рішень слідчого: моногр. / О. І. Марочкін. – К.: Національна академія прокуратури України, 2015. – 214 с.
7. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.: монографія / І. В. Гловюк. – Одеса: Юридична література, 2015. – 712 с.
8. Мартинова О. В. Актуальні питання надання правової допомоги у кримінальному провадженні: монографія / О. В. Мартинова, О. О. Юхно. – Харків, 2014. – 224 с.
9. Черкова М. Ю. Процесуальне оформлення повідомлення про підозру / М. Ю. Черкова // Європейські стандарти кримінального судочинства: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Донецьк, 27 вересня 2013 року). Ред. кол.: О. О. Волобуєва, В. П. Горбачов, Д. С. Паламар. – Донецьк: ДЮІ МВС України, 2014. – С. 116–120.
10. Право на справедливий суд в рамках Європейської конвенції о захисті прав людини (стаття 6). Interights. Руководство для юристов. Редакция: Дойна Иоана Страйстеану, Дина Ведерникова, Йонко Грозев, Довидас Виткаукас, Шинн Льюис-Энтони. Текущее издание на декабрь 2008 г. // Режим доступа: http://www.echr.ru/documents/manuals/Article06/Interights-Art6-annual_RUS.pdf.
11. Гловюк І. В. Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення та недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування / І. В. Гловюк, С. В. Андрусенко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2014. – № 4. – С. 239–243.
12. Адвокатура України: підручник / М. А. Погорецький, О. Г. Яновська. – К.: Юрінком Інтер, 2014. – 368 с.
13. Тимошин В. В. Недоліки Кримінального процесуального кодексу України (ст. 220, 221) / В. В. Тимошин: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.timoshin.com.ua/konsultatsii/80-nedoliki-kriminalnogo-rotsesualnogo-kodeksu-ukrajini-st-220-221.html>.

Grynuik V. Towards the question of substantiation of accusation in the indictment

The questions of substantiation of accusation in procedural decisions during the pre-trial investigation are analyzed by the author. It is emphasized that as every procedural decision, indictment should suit requirements of legality, substantiation and reasonability. Author emphasizes that the requirement of substantiation is typical not only for the decrees of court but for all procedural decisions in criminal proceedings, as indictment. The requirements of comprehensiveness, fullness and prejudice in investigation of circumstances of the criminal proceedings causes the requirement of substantiation. The final accusation is formed in the indictment during the pre-trial investigation. Furthermore, the confidence of the prosecution is formed and stated in form of assertion of guiltiness of certain person in doing of criminal offence and sufficient evidences collected during the pre-trial investigation.

It is proved that the final charge which is contained in the indictment has an explicative feature. This is due to the fact that it has not the external substantiation of the procedural decision. It is proposed to highlight the evidences in the notification of a accusationed person, which substantiate the initial accusation, what should to guarantee the defense a possibility of disproof of this initial charge. In comparison with the notification of an accused person, indictment is addressed not as to the defense, as to court, which will give appraisal of its substantiation.

Key words: *provement; substantiation of accusation; accusation; indictment; initial charge; final charge.*

Стаття надійшла до редакції журналу 17.11.2015 р.